

УДК [340.15:352/.353](477:474.5+438)»14/15»
DOI: <https://doi.org/10.31359/1993-0941-2024-48-534>

В. М. Єрмолаєв, д.ю.н., академік, головний науковий співробітник сектору порівняльного правознавства НДІ державного будівництва та місцевого самоврядування НАПрН України
ORCID:0000-0002-3305-6591

ДО ПИТАННЯ ПРЕДСТАВНИЦЬКИХ ОРГАНІВ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ ДОБИ ЛИТОВСЬКО-РУСЬКОЇ ДЕРЖАВИ І РЕЧІ ПОСПОЛИТОЇ

***Анотація:** У дослідженні розглядається компетенція органів місцевого самоврядування у Великому князівстві Литовському та Речі Посполитій, простежується її еволюція від Литовських статутів до децентралізованої системи. Основна увага приділяється впливу етнокультурного розмаїття, впливу магдебурзького права в містах, міських зборів та шляхетських привілеїв на розвиток автономії. Люблінська унія та піднесення шляхетської демократії змінили баланс влади між центральним урядом та регіонами. Порівняння українських (заснованих на магдебурзькому праві) та литовських воєводств виявляє відмінності в адміністративних практиках. Ця змішана система, що поєднувала європейські традиції з місцевими звичаями, заклала основу для адміністративного розвитку Східної Європи.*

***Ключові слова:** Місьцеве самоврядування, Литовські статuti, Магдебурзьке право, сейми, віче.*

Актуальність тематики. Місцеве самоврядування в Україні має багаті історичні традиції, що сягають часів Київської Русі. Віче було найважливішим інститутом суспільного життя в цей період. Коли українські землі стали частиною Великого князівства Литовського та Речі Посполитої, ці традиції зазнали впливу європейських моделей, зокрема Магдебурзького права, та політичних реалій федеративної держави. У XIV–XVI століттях ВКЛ, яке об'єднувало більшість українських територій, зберегло децентралізовану державну структуру зі значною регіональною автономією. Місцеві органи влади, такі як земські сеймики, відповідали за законодавчі, судові та адміністративні функції. Міста з магдебурзьким правом також мали власні магістрати. Після Люблінської унії 1569 року система місцевого самоврядування була інтегрована в структуру Речі Посполитої, а земські сеймики слугували важливою сполучною ланкою між центральним урядом і регіонами. Дослідження компетенції цих органів підкреслили їхню роль у збереженні руських правових традицій, таких як Руська Правда, а також адаптації європейських інституцій. Наприклад, М. Грушевський підкреслював, що навіть після переходу під владу ВКЛ на українських землях збереглися елементи вічового самоврядування, які поступово еволюціонували у представницькі сейми.

Постановка проблеми. Вивчення компетенції представницьких органів місцевого самоврядування в Литовсько-Руській державі та Речі Посполитій є неповним. Це значною мірою пов'язано з відсутністю досліджень еволюції їхніх правових повноважень, впливу етнокультурного розмаїття, правових інститутів, таких як Магдебурзьке право, та взаємовідносин між центральною та місцевою владою. Як наслідок, важко повністю зрозуміти їхню роль в історії Східної Європи.

Метою цієї статті є системний аналіз повноважень місцевих представницьких органів влади. Це передбачає визначення їх правової основи, регіональних особливостей та ефективності в умовах політико-правових трансформацій. Крім того, стаття має на меті встановити вплив цього досвіду на подальший розвиток адміністративних систем у регіоні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичною основою дослідження стали фундаментальні положення, сформульовані в працях істориків, правників та громадських діячів зокрема, Бардах Ю., Бутирін Є. О., Винниченко О., Грушевський М. С., Лашенко Р., Любавский М. К., Максимейко Н. А. Мельник І. С., Сас П. М., Яковенко Н. М.

Мельник С. І. [11, с. 89–104]. критично переосмислює установлені уявлення про автономію українських міст за Магдебурзьким правом. На прикладах Києва та Львова доводить, що магістрати часто були заручниками конфліктів між міською верхівкою (радами, війтами) та зовнішніми силами – шляхтою, королівськими урядовцями чи церковними інституціями. Навіть формально незалежні суди або податкові системи міст обмежувались втручанням ззовні. Наприклад, у Львові шляхта регулярно блокувала рішення магістрату, а в Києві магдебурзькі інституції повністю занепали після Хмельниччини.

Методологічна основа дослідження компетенцій представницьких органів місцевого самоврядування Литовсько-Руської держави та Речі Посполитої ґрунтується на синтезі історико-правового, порівняльно-інституційного та соціально-мережевого аналізів. Ключовим інструментом виступає **критичний аналіз першоджерел** (Статути, акти Магдебурзького права, міські книги), з метою реконструкції нормативно-правової бази функціонування цих органів влади. Порівняльно-історичний метод застосовується для виявлення динаміки компетенцій між різними регіонами, зокрема українськими землями та литовськими воеводствами, а також між різними епохами – від Великого князівства Литовського до унійних структур Речі Посполитої. Мікроісторичний підхід використано на прикладі окремих міст, для аналізу місцевих практик у контексті централізованого законодавства. Герменевтична інтерпретація архаїчних юридичних термінів, таких як «віче» і «соймик», для просторової візуалізації адміністративних кордонів. Такий комплексний підхід дозволяє не лише відтворити інституційні механізми, але й виявити взаємозв'язок між правовими нормами, соціальними структурами та етнокультурними чинниками того часу.

Виклад основного матеріалу. Місцеве самоврядування є основоположним демократичним інститутом в державі Україна, і в даний час вона прагне відповідати стандартам і принципам, викладеним у Європейській хартії місцевого самоврядування.

Традиції самоврядування в Україні мають глибокі корені і його досвід багато в чому повчальний. Його витoki історики пов'язують з давньою традицією самоуправління родів, племен, з вічовою традицією на Русі. На думку М. Грушевського, перехід руських земель під управління великокнязівського намісника Великого князівства Литовського у XIV ст. мало позначився на їх самоуправі. Князі, бояри, міщани в справах місцевих «по давньому збираються на віча» [5, с. 11]. Такі вічові зібрання мали місце у Волинській, Київській, Вітебській, Полоцькій і Смоленських землях, які менше за інших зазнали негативних наслідків золотоординського іга. Проте заходи щодо об'єднання Литовсько-Руської держави, зміцнення її центрального управління і зближення з Польським королівством вплинули на перетворення віч головних міст земель у представницькі органи — сейми. Як зазначав В. Антонович, обшчинне начало все більше і більше витісняється. Віче заступили з'їзди князів, бояр, шляхти.

М. Грушевський писав, що в XVI ст. на Волині пани на своїх з'їздах в Луцьку з власної ініціативи чи за дорученням центральної влади полагоджували різні справи, видавали устами для землі. Вони ж під проводом маршалка волинської землі творили апеляційну інстанцію для місцевих судів. На них же почали обирати послів на великі вальні сейми й складати петиції великому князю в справах місцевих і загальнодержавних [5, с. 16]. У Галичині, яка стала польською провінцією, «початки соймикування» М. Грушевський датував 1425 р., коли привілеї галицької шляхти були урівняні з польською [5, с. 22–23, 320]. Зміни в місцевому і центральному управлінні Галичини зафіксували й архівні матеріали, опубліковані наприкінці XIX ст. [10]. Вони ілюструють, зокрема, зростання шляхетського землеволодіння, починаючи з XIV ст., та участь шляхти в місцевому самоуправлінні.

Місцеві сейми займались перш за все законотворчою роботою, володіли законодавчою ініціативою на державному рівні. Вважається, що найважливіші законодавчі пам'ятки, видані до появи Литовського Статуту, склались саме на місцевих сеймах. З цим можна погодитись, якщо мати на увазі джерела цих пам'яток, розробку на місцевих сеймах інструкцій послам на загальний (вальний) сейм, де приймались законодавчі акти. До того ж право земель здебільшого теж розроблялось сеймами земель (воєводств). Так, у судовому рішенні старости луцького 1528 р. є посилання на ухвалу, яка містилася в «правах» Волинської землі і визначала порядок притягнення відповідача до суду, інші місцеві процесуальні норми. Ця ухвала була складена на Волинському сеймі і подана ще 1501 р. на затвердження великого князя.

Король Сигізмунд 1527 р. з приводу земельної тяжби писав владці володимирському і берестейському, владці і старості Луцьким, наміснику кременецькому, князям, панам і землянам, щоб вони вирішили на сеймі: «будет ли то в обычае, у праве (на суды) вашем Волынском, и ж хто о землю ся правует, сам не присягает, нежели светки (свідки) их присягу делают», або ж «и сами с светками мають присягати, а хто будет к присяге близший». Сейм повинен був вирішити це принципове питання судочинства і дати «науку» суддям «подле права земли Волинское».

За літописними свідченнями, в першій половині XV ст. земські сейми вже брали активну участь у державному житті Великого Князівства Литовського та Королівства Польського. Так, на сеймі в Луцьку 1438 р. були присутніми король Польщі і великий князь литовський Вітовт. Ще раніше (1428 р.) Вітовт побував у Смоленську, Києві. Син Ягайла – Казимир – теж брав участь у сеймі Волинської землі, де розглядалась скарга луцьких міщан на князів, панів за незаконне стягнення мита з купців [10, с. 34]. Пізніше великі князі посилали на місцеві сейми своїх представників або письмові послання, де визначався предмет обговорення.

М. Грушевський помітив, що вже в першій половині XV ст. маємо звістки про участь шляхти в земських сеймах. Обмірку-

вавши на них запропоновані королем справи, шляхта посилала своїх делегатів на загальний сейм. Першу звістку про обрання земських послів учений датує 1448 р. [5, с. 323].

На земських сеймах вирішувались питання обрання (визнання) великого князя, земських урядників. У Київській землі князі, пани обирали й архімандрита разом з печерськими старцями, Волинській – навіть ігумена найбільш поважного монастиря – Жидячівського. На цих же сеймах встановлювались правила, строки і розміри натуральних і грошових податків і зборів, організації ополчення, оборони землі, складались «ухвали», грамоти до великого князя, видавались шляхетські привілеї тощо.

Разом з виконанням законодавчих функцій земські сейми брали участь у виконанні судових функцій. Так, у 1536 р. король Сигізмунд наказав волинським урядникам зібрати на сейм князів, панів і всю шляхту землі і провести «обыск и каранье» тих, хто займався розбійницькими нападами і не втримував від цього своїх людей (слуг), взяти з них присягу, що не будуть переховувати злочинців і розбійників. Йдеться, мабуть, про необхідність скликання судових сеймів, які стали досить частими в деяких землях.

Віденським привілеєм 1565 р. за наполяганням шляхти були введені повітові сеймики, які стали представницькими становими органами шляхти. Їх повноваження були закріплені в Статуті 1566 р., де в Розділі 3, Артикулів, зокрема, визначалось, що учасники сеймиків «мають... намовляти о тых речах и потребах земских, которые им на местцах наших ознаймлены будут, на мней теж о своих и всех потребах земских и долеглостях оного повету и воеводства». Отже, за повітовими сеймиками закріплювались повноваження обговорення і правового вирішення місцевих справ, у тому числі обрання органів управління і суду, вибори послів на Генеральний сейм.

На нашу думку, з утворенням Речі Посполитої шляхетські сеймики як нижча ланка парламентської системи і органи місцевого самоврядування мали значний вплив на політичне, соціально-економічне та культурне життя об'єднаної держа-

ви, у тому числі і на українських землях. З 1569 р. у Речі Посполитій діяло близько 70 сеймиків, з них 24 припадало на велике князівство Литовське. На Волині їх стало 4, на Київщині – 2, збільшилась їх кількість і в інших воєводствах [9, с. 91].

За функціональним призначенням і компетенцією розрізняли:

1) передсеймові сеймики, коли заслуховувались королівські грамоти (універсали) або універсали руських воєвод до сеймиків про скликання вального сейму, вироблялись інструкції послам на сейм, приймались постанови, обирались послы;

2) елекційні – обговорювали питання і приймали постанови щодо вибору короля або висували кандидатури на судові земські посади;

3) конфедераційні – часів безкоролів'я для створення конфедерації «при королі» або «проти короля» (рокош) і обрання Вальної ради. Конфедерація створювалась в якому-небудь одному воєводстві, а коли інші воєводства приєднувались до неї, тоді вона називалась генеральною конфедерацією;

4) депутатські – обирали депутатів до коронного Трибуналу казни, створювали воєводські скарбові суди (у другій половині XVII ст.), заслуховували звіти у справі зборів податків і використання зібраних сум. Іноді такі сеймики звались господарськими, бо обговорювали земельні справи;

5) судові – з'їзд шляхти землі на судові сесії (каптурові суди);

6) надзвичайні (екстраординарні) – у зв'язку із загрозою безпеці Речі Посполитій;

7) реляційні, або після сеймові, сеймики – заслуховували звіти сеймових послів, приймали ухвали, втому числі з податкових питань тощо.

Як свідчать архівні матеріали сеймику Холмської землі останньої чверті XVI – першої половини XVII ст., найбільше постанов сеймик приймав з податкових питань, судочинства, шляхетських маєтків, реляцій, атестацій тощо [3, с. 419–428]. М. Грушевський зауважив, що такі сеймики «творили апеляцій-

ну інстанцію для місцевих судів» [5, с. 15]. Вони ж обирали суддів у земські суди.

В умовах наростаючої кризи центрального управління король все частіше звертався безпосередньо до сеймиків з питань податків на утримання армії. Збираючи й приймаючи податки, сеймики одержували прибуток за рахунок державної казни. Значною мірою вони стали перебирати на себе і функції місцевого управління, комплектування повітового війська тощо.

Склад місцевих сеймиків визначався Статутом 1566 р.: на них «мають зъєжатися и бывати тые воеводове и каштелянове врядники потом уж князове панове шляхта того ж повету и воеводства...» Зокрема, до складу волинського сеймику входили староста луцький, намісник володимирський, староста кременецький, маршалок землі, біскуп луцький, владики луцький і володимирський, архімандрит жидачівський, ключник луцький, конюший волинський. Постійними учасниками волинського сеймику були великі феодали, князі Сангушковичі, Збаражські, Острозькі, Чорторижські, Вишневецькі, Курцевичі, Ружинські та ін., шляхта і дворяни [9, с. 39; 5, с. 15]. Отже, склад місцевих сеймиків забезпечував їх працездатність, можливість вирішувати широке коло питань.

Всі «стани, сойму належачим» були зобов'язані брати участь у роботі сеймиків. Після прийняття Статуту 1566 р. з наступного року за нез'явлення на сеймикове зібрання накладався штраф: радний пан повинен був сплатити 5 коп грошей, урядники земські і повітові – по 2 копи, шляхтичі ж штрафом не карались, хоча втрачали право суперечити прийнятим постановам [9, с. 105].

Процедура сеймиків відбувалась за зразком вальних сеймів. Вони скликались, як правило, королівськими універсалами, рідше – універсалами воеводи за чотири тижні до початку сейму. В ХУІІ ст., щоб обійти це обмеження, сеймики стали застосовувати відстрочку – «лімітацію» засідань, і ставали більш незалежними від центральної влади. Лімітований сеймик міг відновити сам формально відкладені засідання, скликані маршалком сейму. Він же скликав за рішенням попереднього

сеймику депутатські, каптурові, конфедеративні, реляційні сеймики.

На передсеймових сеймиках посол короля від його імені вітав присутніх, подавав грамоту, що засвідчувала його повноваження і викладав ті питання і пропозиції короля, які виносились на вальний сейм. Посол брав участь у засіданнях сеймику, адже в королівській грамоті наказувалось: «приказуем вам, абы есте, на соймик повітовий з'ехавшися, при после нашом намовляти и радили» [9, с. 106]. За відсутності посла королівський лист зачитував воевода або староста.

Вибори двох послів на вальний сейм формально проводились від «усіх станів», інтереси яких вони повинні були захищати. Проте найбільша шляхетська частина сеймикуючих проводила своїх представників на сейм, адже за Статутом 1566 р. і звичним регламентом сеймів вищі посадові особи і урядники воеводств були на них представлені. У сеймових листах до кандидатів у сеймові послы ставились вимоги: вони повинні бути «люди бачные и расторопные, которые бы со всякой учтивостью, будучи при нас господари, Речи Посполитой в такой важной потребе служить могли и умели» [9, с. 107]. Отже, від земських послів вимагалися толерантність і державне мислення.

Загальнодержавного значення для порядку сеймикової роботи набувала підготовка інструкцій послам на сейми: в них викладались погляди шляхти на проблеми політичного і соціально-економічного життя Речі Посполитої. Як і сеймові постанови, інструкції склалися з трьох частин – вступної, в якій записувалася інформація про скликання, місце і час проведення передсеймового сеймику, названо послів та висловлено привітання і подяка королеві; основної, в якій викладалися шляхетські постулати та приватні прохання (петиції); заключної, де говорилося про порядок прийняття документу за підписом маршалка. Так, інструкція холмського сеймику 1611 р. містила таку тематику (за порядком переліку питань): похід під Смоленськ; завершення «московських справ»; сплата податків; порядок прийняття ухвал сеймом; стосунки між шляхтою і духовенством; Пруський лен; платня кварцяному війську; комісії

для короних канцелярій; неправовий збір водного мита зі шляхти; прецеденція (спір про порядок старшинства) між урядниками Холмської землі (земським суддею, підчашим і войським) та ін. [3, с. 420–421]. Ця традиція складання інструкцій послам на сейм зберігалась на сеймиках і пізніше.

Процедурним принципом сеймикових зібрань, закріпленим Статутом 1566 р., при обранні послів, прийнятті інструкцій і постанов, теж, як і на сеймах, був принцип одноголосності. Після утворення Речі Посполитої для виборів послів на сейми і депутатів Коронного трибуналу на сеймиках був запроваджений, з метою належного представництва, принцип мажоритарності. З часом мажоритарність була засвоєна більшістю сеймиків.

Регламентною нормою Статуту 1566 р. передбачалась тривалість сеймикових зібрань не більше чотирьох днів, що мобілізувало їх цілеспрямовану роботу. Статут визначав місця і порядок засідань: перші місця і право голосу мали воєвода, каштелян або повітовий маршалок, підкоморій, хорунжий, земський суддя, підсудок, войськовий, стольник, писар земський, «а по ним суди гродские, господа и прочее дворянство». Як вважають дослідники, саме через повітові органи самоврядування і виборного сеймового представництва реалізовувалися політичні права української шляхти [14, с. 19].

У дослідженні Є. О. Бутиріна проаналізовано становлення та функціонування інститутів місцевого самоврядування на українських землях у період їх перебування у складі Велико-го князівства Литовського (ВКЛ) та Королівства Польського (XIV–XVI ст.). Автор розглядає особливості адміністративно-правових систем обох держав: у ВКЛ – збереження традиційних вічових механізмів та вплив литовської шляхти, а в Польщі – поширення магдебурзького права. Це право формально надавало містам автономію, але було обмежене королівськими привілеями. Автор приділяє особливу увагу взаємодії між центральним урядом і місцевими органами влади, такими як народні віча, магістрати і соймики. Крім того, обговорюється вплив соціально-етнічних чинників, таких як конкуренція між російською,

польською та литовською елітами, на функціонування самоврядування. Бутирін підкреслює, що інтеграція українських земель до складу Речі Посполитої після Люблінської унії 1569 року призвела до поступового витіснення місцевих правових традицій польськими адміністративними моделями. Це, у свою чергу, стало чинником зростання соціальної напруги та формування передумов для козацького самоврядування [2, с. 1–7].

Органи міського самоврядування. На українських землях налічувалося близько 150 міст і містечок (відповідно близько 45 і 103) під владою князівства Литовського [13, с. 21–22]. Польський і литовський уряди, починаючи з кінця XIV ст., стали надавати українським містам жалувані грамоти на право самоврядування за поширеним в Європі магдебурзьким правом. Першими одержали привілеї західноукраїнські міста і містечка – Санок (1339 р.), Львів (1356 р.), Коломия (1370 р.), Дрогобич (1422 р.), Стрий (1431 р.), Галич (1437 р.). Польські і вітчизняні дослідники налічують до 400 міст, містечок і сіл Галичини, яким протягом XIV–XVI століть було надано право на самоврядування [7, с. 83; 12, с. 45].

Пізніше, у XV–XVII століттях магдебурзьке право поширилось і на багато міст центральної і східної України – Кременець (1431 р.), Луцьк (1432 р.), Житомир (1444 р.), Смотрич (1448 р.), згодом – Володимир, Рівне, Київ, Дубно, Чигирин, Берестечко, Брацлав, Межиріч, Канів та ін. Підтверджуючі королівські грамоти містам «на уживание Магдебурзького права – судитися, обходитися і справоватися», «зуполне во всех пунктах и артикулах» допомагали їм долати юрисдикцію королівських і великокнязівських державців, розвивати самоврядування. Так, після жалуваної грамоти 1432 р. Луцьку наступними грамотами дозволялись три річні ярмарки, будівництво ратуші, воскобійні, бані, визначалися порядок виборів міських чиновників і порядок судочинства (1497 р.), звільнення міщан від торгового мита тощо (1498, 1502, 1507, 1552, 1558, 1569, 1576 рр.) [1, с. 1–2, 12–17, 17–27]. Підтверджуюча грамота Сигізмунда I Києву на магдебурзьке право, пожалуване йому королем Олександром

(1499 р.), теж доповнювалась новими правами і привілеями (1516 р.) [4, с. 46–52]. У грамотах міщанам Володимира звертає на себе увагу право несплати мита (1509 р.), встановлення розміру прибутків (1532 р.), заборони старостам присвоювати собі право суду над міщанами, утискувати їх (1534 р.) та ін. [1, с. 28–34].

Характеризуючи правовий статус міст відповідно до магдебурзького права, вчені-дослідники поділяють їх на дві категорії: Львів, Кам'янець і Київ – міста з повним магдебурзьким правом («магістрацькі») і всі інші – з неповним німецьким правом («ратушні» «міста») [8, с. 84]. М. Володимирський-Буданов виділяв ще й третю категорію – приватно-панські міста, з найменшими правами, одержаними здебільшого від свого пана-власника, з його волі та ласки, яку він міг змінити чи скасувати [7, с. 83].

Жителі міст із магдебурзьким правом обирали магістрат – адміністративний і судовий орган самоврядування. В українських містах магістрат складався з двох колегій – міської ради і лави. Остання була судовим органом, очолюваним війтом, який розглядав кримінальні справи міщан до феодалів [6, с. 170]. З утворенням Речі Посполитої за польським зразком в управлінні містом стала брати участь і третя колегія з представників посольства (переважно із цехових старшин), які допускалися до участі в прийнятті найважливіших постанов, до контролю за фінансовою діяльністю міської ради. До **складу міської ради** щорічно обиралися радники – «радці», «райці», як правило, багаті міщани. Кількість радців залежала від розміру міста і коливалася від 6 до 24 осіб [6, с. 170]. Міська рада була головним органом самоврядування, представницьким органом влади.

Компетенція міської ради. Рада виконувала функції міської влади і суду в цивільних справах. Вона обирала або призначала лавників і судового війта, в деяких випадках – цехових старшин [6, с. 170].

Магдебурзьке право надавало раді повноваження, передусім у виконанні наглядових і судових функцій. В Україні одним з найбільш важливих напрямків діяльності ради було вирішення нею різних питань економічного життя феодального міста.

Вона займалася розподілом податків – сребщини, поголовщини, дорожніх, мостових, замкових тощо, контролювала їх виконання. Рада стежила за додержанням правил оренди, організовувала роботу броварень, солодовень, воскобійниць та інших промислів. У її віданні перебували ділянки міської території, ремісничі цехи, вона санкціонувала акти купівлі-продажу нерухомості в межах міста, видавала довірчі міщанам при укладанні торгових угод [13, с. 180–181]. Повноваження міської ради полягали також у забезпеченні самозахисту міст, правопорядку.

Серед українських міст із Магдебурзьким правом лише жителі Києва могли самостійно обирати вйта. Список із чотирьох кандидатів на цю посаду, обраних міщанами, потім надсилався на розсуд великого князя Литовського.

В тих містах, які не мали права обирати вйта (Луцьк, Володимир, Кременець, Ковель), міщани, захищаючи свої інтереси, домагались розширення влади ради. Так, у середині XVI ст. луцький вйт взагалі був усунутий від поточних справ, продовжуючи обіймати цю посаду. Пізніше новопризначений вйт Луцька спробував обмежити повноваження ради, але, безуспішно. У Володимирі рада разом з міщанами виступала проти утисків з боку вйта. Не мав права вирішувати судові справи без відома ради і кременецький вйт [13, с. 182].

У невеличких же великокнязівських містах, які не мали вічових традицій (Дубно, Рівне, Осторожець, Торчин, Берестечко, Дорогобуж та ін.), самоврядування було більш обмежене місцевими феодалами [13, с. 185].

Вічові традиції Давньоруської держави сприяли трансформації норм магдебурзького права. Так, на зібраннях громади у Володимирі неодноразово піднімалося питання про відповідність судової практики вйта і членів ради нормам магдебурзького права. У свою чергу, для вирішення найважливіших питань життя міста вйт і радці скликали міщан на збори. Активно підтримували міське самоврядування і міщани Кремінця. Зокрема, в 40-х роках XVI ст. «все посольство» міста вело боротьбу проти місцевого вйта, який зібрані з жителів міста гроші

витратив на власні потреби. Міщани обрали своїх уповноважених – бірчних для здійснення контролю при зборах серебщини [13, с. 183–184].

Розвитку місцевого самоврядування заважали й юридики – земельні володіння світських і духовних феодалів на території королівських міст, які не підлягали міській адміністрації і судам. Іноді вони досягали значних міських територій з ремісничим і торговим населенням.

Висновки. Отже, місцеве самоврядування становило одну з важливих підвалин життя середньовічного українського суспільства. Аналіз рівня транспарентності інституційного функціонування в Литовсько-Руській державі демонструє високу ступінь горизонтальної взаємодії між центральними та регіональними органами влади, що ґрунтувалась на принципах гласності та підзвітності перед обмеженим колом політично активних суб'єктів (князі, магнати, шляхта). Політична система передбачала формальне залучення цих груп до формування державної політики, однак соціальна стратифікація обумовлювала виключення непривілейованих верств із загальнодержавних процесів, що свідчило про структурний дефіцит вертикальної інклюзії.

У період інкорпорації українських земель до складу Речі Посполитої конфедеративна модель державності зберегла високий рівень інституційної прозорості: функціональна диференціація гілок влади (виконавча – монарх, законодавча – двопалатний сейм і сеймики) забезпечувала представницький мандат для шляхетського стану в рамках ідеологеми шляхетського республіканізму. Водночас інтереси непривілейованих соціальних груп (міщан, селян) реалізовувались через корпоративні інститути самоврядування (магістрати, громадські сходи), діяльність яких обмежувалась рамками автономних компетенцій, визначених центральною владою. Це підкреслює системний дисбаланс між елітарною демократією шляхти та дефіцитом інклюзивності для решти суспільства, що стало характеристикою соціально-правового статусу українських земель у складі Речі Посполитої.

Список використаних джерел:

1. Архів Південно-Західної Росії, виданий Тимчасовою комісією для розбору давніх актів... Частина V. Акти про міста 1432–1798 рр. Т. 1. Київ. 1869. С. 1–2, 12–17, 17–27, 28–34.
2. Бутирін Є. О. Місцеве самоврядування на українських землях у складі Великого князівства Литовського та Королівства Польського в XIV–XVI ст. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія : Юридичні науки*. 2019. Т. 30(69), № 5. С. 1–7.
3. Винниченко О. Матеріали сеймику Холмської землі останньої чверті XVI – першої половини XVII століть. *Записки наук, т-ва ім. Шевченка*. Том ССXXXVIII. Праці історико-філософської секції. Львів. 1999. С. 415–433.
4. Грамоти великих князів Литовских с 1390 по 1569 р. Київ, 1868. С. 46–52.
5. Грушевський М. С. Історія України-Руси. В II т. 12 кн. Редкол. П. С. Сахань (голова) та ін. Київ. 1994. Т. 5. 700 с.
6. Історія держави і права України: Підручник у 2-х т. За ред. В Я Тація А. И. Рогожина. Київ, 2000. Т. 1. 484 с.
7. Кіселичник В. Про надання українським містам у XIV–XVII ст. Магдебурзького права. *Право України*. 1996. № 9. С. 82–84.
8. Лашенко Р. Лекції по історії українського права. – К., 1998 – С. 226–227.
9. Максимейко М. О. Сейми Литовсько-Руської держави до Люблінської унії 1569 р. Харків, 1902. С. 34.
10. Матеріали для історії місцевого управління у зв'язку з історією станової організації. Акти Барського староства XVII–XVIII стст. *Архів Південно-Західної Росії*. Ч. VIII. Т. 1–2. Київ, 1894.
11. Мельник І. С. «Магдебурзьке право в українських містах: міф чи реальність автономії?». *Європейські історичні студії*. № 12 (2021). с. 89–104.
12. Мойсеєнко В. М. Місцеве самоврядування в Україні: історичні витоки та шляхи еволюції в середньовіччю і нову добу. *Вісник Черкаськ. ун-ту*. Сер. соціально-гуманітарних наук. Вип. 6. Черкаси. 1998. С. 44–51.
13. Сас П. М. Феодальні міста України в кінці XV – 60-х роках XVI ст. Київ. Наук. думка, 1989. 232 с.
14. Яковенко Н. М. Українська шляхта з кінця XVI до середини XVII ст. Волинь і Центральна Україна.: видання друге, переглянуте і виправлене. Київ: Критика, 2008. 472 с.

REFERENCES:

1. Arkhiv Pivdenno-Zakhidnoi Rosii, vydanyi Tymchasovoiu komisiiei dlia rozboru davnikh aktiv...1869. Part V. Akty pro mista 1432–1798 rr. Voll. 1. Kyiv.

2. Butyrin Ye. O. (2019). Mistseve samovriaduvannia na ukraïnskykh zemliakh u skladi Velykoho kniazivstva Lytovskoho ta Korolivstva Polskoho v XIV–XVI st. *Vcheni zapysky Tavriiskoho natsionalnoho universytetu imeni V. I. Vernadskoho. Serii : Yurydychni nauky*. Voll. 30(69), № 5.
3. Vynnychenko O. (1999). Materialy seimyku Kholmsoi zemli ostannoï chverti XVI – pershoï polovyny XVII stolit. Zapysky nauk, t-va im. Shevchenka. Voll SSKhKhKhUIP. Pratsi istoryko-filosofskoi sektiï. Lviv.
4. Hramoty velykykh kniaziv Lytovskykh s 1390 po 1569 r. Kyiv, 1868.
5. Hrushevskiy M. S. (1994). Istoriiia Ukrainy-Rusy. Voll. 5. 12 book. Sakhan P. S. (Ed.). Kyiv.
6. Istoriiia derzhavy i prava Ukrainy: Pidruchnyk u 2-kh volls. Voll. 1. Za red. V Ya Tatsiia V. Ya., A. Y. Rohozhyn A. Y. (Eds.).(2000). Kyiv.
7. Kiselychuk V. (1996). Pro nadannia ukraïnskym mistam u XIV–XVII st. Mahdeburzkoï prava. *Pravo Ukrainy*. № 9.
8. Lashchenko R. (1998). Lektsii po istorii ukraïnskoho prava. Kyiv.
9. Maksymeïko M. O. (1902). Seimy Lytovsko-Ruskoï derzhavy do Liublinskoï unii 1569 r. Xarkiv.
10. Materialy dlia istorii mistsevoï upravlinnia u zviazku z istoriieiu stanovï orhanizatsii. Akty Barskoho starostva XVII–XVIII st. Arkhiv Pivdenno-Zakhidnoï Rosii. Part. VIII. Voll. 1–2. Kyiv.
11. Melnyk I. S. (2021). «Mahdeburzke pravo v ukraïnskykh mistakh: mif chy realnist avtonomii?». *Yevropeïski istorychni studii*. № 12 (2021).
12. Moiseïenko V. M. (1998). Mistseve samovriaduvannia v Ukraini: istorychni vytoky ta shliakhy evoliutsii v serednovichnu i novu dobu. *Visnyk Cherkask. un-tu. Ser. sotsialno-humanitarnykh nauk*. Issue. 6. Cherkasy.
13. Sas P. M. (1989). Feodalni mista Ukrainy v kintsï XV – 60-kh rokakh XVI st. Kyiv. Nauk. dumka.
14. Yakovenko N. M. (2008). Ukraïnska shliakhta z kintsia XVI do seredyny XVII st. Volyn i Tsentralna Ukraina.: vydannia druhe, perehlianute i vypravlene. Kyiv: Krytyka.

V. M. Yermolaiev

**On the Competence of Representative Bodies of Local Self-Government
in the Period of the Lithuanian-Russian State and the Polish-Lithuanian
Commonwealth**

Summary. The article examines the competence of representative bodies of local self-government in the Lithuanian-Russian state (Grand Duchy of Lithuania) and the Polish-Lithuanian Commonwealth, focusing on their legal

foundations, regional diversity, and historical significance. Despite the growing interest in the political institutions of these states, the role of local self-government structures remains insufficiently studied, especially in terms of their evolution from the Lithuanian Statutes (1529, 1566, 1588) to the decentralised legal system of the Polish-Lithuanian Commonwealth. The study highlights the impact of ethnocultural heterogeneity, the coexistence of Magdeburg Law in cities, traditional viche assemblies in rural areas, and noble privileges (Szlachta) on shaping local autonomy. By analyzing sources such as city charters, sejm resolutions, and regional statutes, the article reveals how political transformations – including the Union of Lublin (1569) and the rise of noble democracy – reshaped the balance of power between central and local institutions. A comparative approach is applied to contrast self-governance models in Ukrainian lands (under Magdeburg Law) and Lithuanian voivodeships, emphasizing their distinct administrative practices. Ultimately, the article argues that the hybrid system of local governance in these states, blending European legal traditions with regional customs, laid the groundwork for later administrative developments in Eastern Europe. The findings challenge the perception of the Commonwealth as a purely aristocratic polity, revealing grassroots mechanisms that sustained its territorial integrity for centuries. Additionally, the article explores parallels between early modern self-governance and contemporary administrative reforms, offering insights into the durability of decentralized systems in multiethnic societies. The study highlights the impact of ethnocultural heterogeneity, the coexistence of Magdeburg Law in cities, traditional viche assemblies in rural areas, and noble privileges (Szlachta) on shaping local autonomy. By analyzing sources such as city charters, sejm resolutions, and regional statutes, the article reveals how political transformations – including the Union of Lublin (1569) and the rise of noble democracy – reshaped the balance of power between central and local institutions. A comparative approach is applied to contrast self-governance models in Ukrainian lands (under Magdeburg Law) and Lithuanian voivodeships, emphasizing their distinct administrative practices. Ultimately, the article argues that the hybrid system of local governance in these states, blending European legal traditions with regional customs, laid the groundwork for later administrative developments in Eastern Europe. By reconstructing this legacy, the study contributes to debates about decentralization, multicultural governance, and the historical roots of modern state-building processes. The study employs an interdisciplinary methodology, combining historical-legal analysis with sociopolitical contextualization, to trace continuity and change in self-governance

structures. The findings challenge the perception of the Commonwealth as a purely aristocratic polity, revealing grassroots mechanisms that sustained its territorial integrity for centuries. Furthermore, the article delves into the similarities between self-governance in early modern times and current administrative reforms in decentralised systems within multiethnic societies.

Keywords: *Local self-government, Lithuanian statutes, Magdeburg law, seimas, veche.*